

О.М. Донік
(м. Київ)

ПОГЛЯДИ ІВАНА ФРАНКА НА УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВЗАЄМИНИ

Українсько-російські взаємини середини XIX – початку XX ст., їх рівень і неоднозначність не пройшли повз увагу Івана Франка, відбившись на розвитку й еволюції національної ідеї у його творчості. У цей час українці, які розглядалися як частина великоросійського народу, відчували усілякі види гноблення з боку імперських управлінських структур. Їх взаємини з росіянами проєктувалися крізь призму державних механізмів влади, шовіністичного комплексу “старшого брата”. А це, у свою чергу, робило взаємовплив двох народів негармонійним, малоефективним, пропагувало меншовартість українців (за тодішньою офіційною назвою – “малоросів”).

Валуєвський циркуляр 1863 р. про заборону видання книжок рідною мовою, в тому числі й просвітницького спрямування, відчутно вдарив по широкому загалу українства, його національній самосвідомості. Продовженням такої ганебної політики царського уряду стосовно українців, їхньої культури став сумнозвісний Емський акт 1876 р. “Генеральна лінія” на заборону українства офіційною імперською владою була продовжена в 1880-х – 1900-х рр., коли набули чинності додаткові укази, видані з метою духовно-культурного нівелювання українського етносу, його національного і морального закріпачення. В таких умовах говорити про взаємозбагачувальний, повноцінний характер українсько-російських відносин не було жодних підстав. Їх розвиток на державному рівні відповідав політичній реальності, адже Росія була імперією, а Україна – її складовою частиною, яка за багатьма ознаками нагадувала колонію.

Утім офіційний, колонізаторський та антидемократичний курс влади не завжди відповідав думкам і діям окремих російських громадських і культурно-мистецьких діячів. З цього приводу Іван Франко писав: “Вона (влада – О.Д.) згноїла кілька генерацій найкращої російської інтелігенції в тюремних льохах та сибірських снігах, довела до нечуваного зубожіння, темноти та занепаду десятки мільйонів російського люду, видушила всі живі соки з російських земств, стіснила до краю російські університети... здеморалізувала судівництво, одним словом підточила і підірвала в ім’я своєї полотняної благонадьожності всі ті основи, на яких може стояти й розвиватися державне життя”¹.

І.Франко ніколи не абсолютизував українсько-російські взаємини, усвідомлював всю їхню складність, усю трагічність нерозуміння росіянами українського питання, особливо коли йшлося про національний ідеал – державну самостійність. У стосунках з Росією, віддаючи належне російській культурі й літературі, І.Франко надавав пріоритетне місце національному ідеалу, крізь його призму роблячи відповідні висновки.

Радянські науковці при вивченні поглядів Каменяра на цю делікатну і слизьку (в ті часи) проблему розглядали їх у руслі офіційного, ідеологічно виваженого погляду на українсько-російські взаємини. На будь-які критичні, об’єктивні судження з приводу цієї теми відповідні урядово-партійні органи реагували досить гостро. Радянське франкознавство найчастіше зверталося до відомої статті І.Франка “Література, її завдання і найважливіші ціхи”, продукуючи думку про два непримиренні стани в російському суспільстві – прогресивний і реакційний: “Розуміється, держава московська, її жандарми та чиновники і їх гніт на всяку

свобідну думку – одно діло, а література російська з Гоголями, Белінськими, Тургенєвими, Добролюбовими, Писарєвими, Щаповими, Решетниковими та Некрасовими – зовсім друге діло”². Ці рядки, написані молодим І.Франком у 1878 р., коли він перебував під впливом свого політичного наставника М.Драгоманова, були своєрідною полемікою з відомим українським письменником І.Нечуєм-Левицьким, який у своїй статті “Сьогочасне літературне спрямування” обстоював тезу про повну самобутність української літератури, що згодом радянською наукою трактувалося як „націоналістичний прояв” у творчості письменника. Водночас відповідь І.Франка була „взірцем пильності” молодого соціаліста, який давав гідну відсіч подібним проявам. І вже ніхто не згадував цілий ряд пізніших його статей, в яких він повністю підтримував думки І.Нечуя-Левицького.

І.Франко постійно цікавився і добре знав російську літературу, перекладав та популяризував її в Галичині. В 1896 р. в рецензії на книгу Ю.Бачинського “Україна ігредента”, де відстоюється потреба політичної незалежності України (вперше надрукована у львівському журналі „Життя і слово”(1895 р.)), він відзначає величезну роль І.Тургенєва, І.Гончарова, Д.Григоровича, М.Достоевського, М.Некрасова та інших відомих діячів у розвитку російської культури, хоча й застерігає, що “політичні ідеали у цих людей не ставилися і не формувалися досить ясно, та за те ідеали особистої волі й гуманності були для них святі і дорогі над усе”³. Далі він зазначає, що в порівнянні з думками російських лібералів, погляди діячів Кирило-Мефодіївського товариства про волю людини й скасування кріпацтва були не менш радикальні і виразні, “та поруч цього ми знаходимо тут далеко виразнішу думку політичну про волю національності і про федеральний зв’язок усієї Слов’янщини...”⁴.

Національне питання, право українців на самостійне політичне і культурне життя та неясність, а то й відверта ворожість щодо цього російських лібералів з особливою актуальністю постає на початку ХХ ст., коли події революції 1905 р. відродили сподівання на вирішення українського питання. І.Франко уважно стежив за подіями в Росії, детально аналізував російську ліберальну пресу. І зрештою дійшов висновку, що на зміну російському абсолютизму приходить російський ліберальний автократизм, який у національному питанні суттєво не відрізняється від старого імперського режиму – сповідує ідею неподільності і єдності Росії, непорушності російського великодержавного становища. І.Франко з цього приводу писав: „Маємо знов продовження дотеперішньої політики руйнування, визискування та оглуплювання окраїн для „добра” центра, маємо національний автократизм у ліберальнім і конституційнім плащі, на взір угорського”⁵. Цей ліберальний автократизм робить якісь політичні поступки тільки тоді, коли зустрічає опір. А такого опору, за словами І.Франка, в Україні немає, адже знекровлена нація виявилася неготовою до цього.

Тож не випадково в 1905 р. він звернувся з відкритим листом до галицької молоді, яка не так була вражена хворобою національної меншовартості й спроможна була “витворити з величезної етнічної маси українського народу у к р а ї н с ь к у н а ц і ю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших народів, звідки б вона не прийшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьгодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остоятися”⁶.

Тоді ж І.Франко пише й друкує в “Літературно-науковому віснику” з нагоди 30-річчя указу про заборону української мови статтю “Сухий пень”. Зокрема він констатує, що весь український народ, який колись добровільно приєднався до Російської держави і працею своїх талановитих представників найбільше з усіх допоміг їй європеїзуватися, “ніякою спеціальною провинною, ніяким злочином не дав

причин до такого тяжкого засуду, який упав на нього в р. 1876”⁷. Проте навіть через тридцять років ніхто з представників російської інтелігенції так і не спромігся засудити цей абсолютно несправедливий царський указ: “Були “віяння” і течії, ліберальні пориви та соціалістичні агітації серед російської суспільності, але не було серед неї дружного, голосного протесту проти сього соромного указу з р. 1876”. Навіть революція 1905 р., яка проголосила різні свободи, не скасувала цього указу.

Проаналізувавши становище, яке склалося, І.Франко робить закономірний висновок – українці мають зрозуміти, що “справа українського слова, українського розвою чужа для великоруської суспільності, що та суспільність засліплена своїм державним становищем, у справах державних думає... так само, як її бюрократія, чи іншими словами, що російська бюрократія невідродна дочка російської суспільності і, видержавши гостру боротьбу із весильною бюрократією, українській суспільності прийдеться видержати хронічну, довгу, але не менш важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвоювати собі у неї право на самостійний розвій”⁸.

В радянський час І.Франку приписувалося й обстоювання ним тези про спільність походження та історичних коренів російського й українського народів. У своєму “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.” вчений-письменник розвіює це, розглядаючи історичні передумови розвитку української літератури, користується термінами “південноруський”, “малоруський”, які вживає у значенні “український”. Підкреслюючи окремішність походження українців, він констатує: “Історичні досліди вистежують сліди сього народу майже аж до великої слов’янської міграції VI в., показують його предків у напівзабутих антах, розвертають нам образ його родового і племінного життя у VIII і IX віках, виявляють перші сліди самостійних державних організацій між ними в першій половині IX віку, значно перед легендарним приходом варязьких трьох братів, і доказують, що старе національне ім’я Русь не було імпортованим варязьким прозвищем, але місцевим виплодом південноруської, спеціально полянської, київської державної організації”⁹.

Таким чином, Іван Франко приділяв значну увагу українсько-російським взаєминам в усіх сферах суспільного життя, особливо культурі. Він наголошував, що ці взаємини будуть справедливими й гармонійними тільки з розпадом Російської імперії й створенням українцями власної держави. Оцінюючи позицію окремих постатей в російському суспільстві у їх ставленні до українського питання, І.Франко не вбачав суттєвої різниці між прибічниками царського режиму і російськими лібералами, які ніколи не визнавали право України на власну державність.

¹ Франко І. Подуви весни в Росії // Франко І. Зб. творів: У 50 т. – Т. 45: Філософські праці. – К., 1986. – С.354.

² Франко І. Література, її завдання і найважливіші ціхи // Там само. – Т. 26: Літературно-критичні праці. – К., 1980. – С.8.

³ Франко І. UKRAINA IRREDENTA // Вивід прав України. – Львів, 1991. – С.64.

⁴ Там само. – С.64–65.

⁵ Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодіжі // Франко І. Зб. творів: У 50 т. – Т. 45. – С.403.

⁶ Там само. – С.404.

⁷ Цит. за: Баган О. Іван Франко і теперішнє становище нації. – Дрогобич, 1991. – С.25.

⁸ Там само. – С.27.

⁹ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Зб. творів: У 50 т. – Т. 41: Літературно-критичні праці (1890–1910). – К., 1984. – С.196.